

ТВОРЧИСТЬ ЯК ЗАСІБ ВІДРОДЖЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Є. О. Архипова

викладач кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

У статті показано, що трансформація суспільної свідомості сьогодні відбувається у напрямі її примітивізації та деградації. Доведено, що творче сприйняття інформації та посилення рефлексивності свідомості є необхідною умовою подолання негативних тенденцій розвитку українського суспільства.

Ключові слова: свідомість, творче мислення, інформація, інформаційна культура.

Сьогодні з високим рівнем ймовірності можна стверджувати, що ті зміни, що протягом останніх десятиліть відбуваються у суспільній свідомості, свідчать про її примітивізацію та деградацію. Кризові явища в свідомості виявляються, зокрема, через руйнування суб'єктності людини, тобто її здатності відокремлювати себе від повідомлень, ставати "над" чи "поза ними", формувати своє *власне* ставлення та розуміння подій. Поглиблення деградації свідомості може привести нашу державу до національного краху і фактичної втрати незалежності. Тому особливої актуальності набувають теоретичні та практичні дослідження, завданням яких є пошук шляхів виходу із кризи свідомості. Питання впливу і захисту колективної та індивідуальної свідомості підіймалися в наукових роботах різних періодів та різних галузей знань (психологія, національна безпека, управління, соціологія, масова комунікація тощо), але сучасні реалії потребують їх перегляду та уточнення з метою врахування особливостей і викликів так званого інформаційного суспільства.

Об'єктивним чинником, що спричиняє деструктивний вплив на свідомість сучасної людини, є надмірна кількість інформаційних подразників, які призводять до її перевантаження. Людина сприймає не тільки корисну для неї інформацію, але й непотрібну, зайву, нецікаву: чого варта лише одна реклама, яка атакує нашу свідомість з комп'ютерних та телевізійних екранів, проекторів, стін та вікон громадського транспорту, через гучномовці та радіоприймачі, з газет та чисельних рекламних листівок. І хоча частина повідомлень, що являють собою інформаційний шум, відфільтровується на підсвідомому чи несвідомому рівні (так, часто ми не звертаємо уваги на розмови сторонніх людей, ідемо додому "на автопілоті", не помічаємо надокучливу рекламу), більша частина інформації проходить саме через свідомість, змушуючи людину так чи інакше реагувати на неї.

Збільшення загального обсягу інформації, що отримує людина, об'єктивно зменшує час, який вона може витратити на її осмислення. Свідомість перебуває у стані "постійної бойової готовності", щоб випадково не пропустити якусь цікаву, корисну або, навіть, критично важливу для безпечного існування, – життя, – людини інформацію. Кожна нова, незнайома ситуація (інформація), на які так багате сучасне суспільство, потребує активізації свідомості, тим самим стомлюючи та виснажуючи її. Постійне "бомбардування" людини інформацією призводить до того, що вона не встигає її осмислити, створити логічні зв'язки із накопиченою раніше інформацією з метою формування системного та цілісного образу світу. Через перевантаження свідомості, нова інформація не вбудовується у вже наявну структуру знань, не розкладається по полицях, а нагромаджується у вигляді безсистемних клаптиків, невпорядкованої маси. Так у людини формується мозаїчна, фрагментована свідомість, в якій інформація та її структура може змінюватися як у калейдоскопі, причому жодної рефлексії з приводу її зміни не відбувається – на це просто немає часу.

Мозаїчна структура свідомості, тобто відсутність в ній будь-яких зв'язків, які поєднують інформацію в цілісний образ світу, дозволяє досить просто додавати, вилучати або замінити один елемент мозаїки на інший, причому за черговою лавиною інформації така підміна залишається непоміченою. Це формує ідеальне підґрунтя для зловмисних маніпуляцій як на побутовому рівні, так і в економічній, політичній сферах, міжнаціональних відносинах тощо. Використовуючи інформаційну нерівність, дозуючи та підбираючи тенденційну інформацію, можна сформувати у людини відчуття розгубленості та фрустрації, спотворити цінності, змінити орієнтири.

Людина із мозаїчною, фрагментованою свідомістю не спроможна самостійно створити адекватний образ реальності або – якщо бути

точним – оновити власну картину світу, яка має бути змінена у відповідь на соціальні трансформації та новації. Дезорієнтована людина, рятуючись від складного та незрозумілого їй світу, може "зануритися" у власноруч створену комфортну та зрозумілу "віртуальну реальність", тим самим ускладнюючи повернення до реального життя. Розгублена особа з легкістю прийме будь-яку ідею, що зменшуватиме ступінь невизначеності, задасть нові орієнтири, означить пріоритети та соціальні цінності, тобто дозволить їй створити нову модель відносин із навколишнім світом. Підкреслимо ще раз: людина в стані фрустрації здатна прийняти *будь-яку* модель світорозуміння, якою б абсурдною, примітивною чи соціально небезпечною при тверезому (адекватному) розгляді вона б не була. Закріплення таких моделей у свідомості людини призводить до порушення її психологічної та фізичної безпеки, а часом становить загрозу існуванню усього суспільства.

Питання, пов'язані із кризою свідомості, однаково актуальні для всіх країн, які так чи інакше включені до глобального інформаційного простору. Загальними ознаками деградації свідомості ми вважаємо її фрагментацію (мозаїчність), зменшення резистентності до маніпулювання, втрату суб'єктності, послаблення рефлексивних здатностей та неспроможність до раціонального сприйняття інформації, відмова людей від активної громадянської позиції у поєднанні із примітивізацією цінностей та домінуванням розважального стилю життя. Підтвердження тенденції до примітивізації свідомості знаходимо у чисельних дослідженнях. Зокрема, за підрахунками британських журналістів, тих, хто голосує за учасників фінального туру шоу "Останній герой", значно більше, ніж тих, хто голосує, приміром, на виборах у Європарламент [1, 21].

Трансформація колективної свідомості в Україні має ряд особливостей, які посилюють небезпечні тенденції розвитку інформаційного суспільства. Внаслідок синергетичної взаємодії загроз інформаційній безпеці та складної соціально-політичної і економічної ситуації, на тлі якої ці загрози реалізуються, в нашій державі розквітла специфічна форма нігілізму, яка виявляється у хронічному знеціненні та запереченні *вищих* цінностей ще на етапі їх зародження. З перших років незалежності трансформація свідомості в нашій країні відбувається у напрямку спрощення цінностей та загальної аксіологічної деградації, що пояснюється складністю процесу прийняття та вкорінення вищих моральних цінностей у суспільній свідомості та високою схильністю до навіювання і некритичного сприйняття дійсності.

За роки незалежності ми так і не змогли створити нові вищі суспільні цінності, залишаючи свою свідомість відкритою і доступною для заповнення "примітивними цінностями-бур'янами" – цю образну метафору О. Кендюхов [2] використовує для опису стану, в якому перебуває сучасна масова свідомість в Україні. Через перебування українського суспільства у стані перманентного нігілізму, який викоринив із суспільної свідомості практично усі вищі моральні цінності, в соціумі запанували дрібні і примітивні, але легші для сприйняття цінності суспільства споживання, які, наче бур'ян, заповнили спустошене поле людської свідомості.

На відміну від відомих дослідників суспільства споживання (Ж. Бодріяр, С. Майлс, Г. Гросс, В. І. Ільїн), які основними його рисами називають масове споживання матеріальних благ і формування відповідної системи цінностей та установок, ми вкладаємо у "суспільство споживання" більш широкий зміст. Крім гонитви за новими, модними товарами, що є лише зовнішнім проявом цього суспільства, ми виділяємо споживання, некритичне сприйняття ідей, переконань, думок, моделей поведінки тощо. Так само як і матеріальне, духовне або ідеальне споживання, – власне, вже: споживацтво, – характеризується бездумним слідуванням моді та відсутністю критичної оцінки пропонованого "продукту". Ідеї, думки, переконання, вподобання сприймаються без логічного обмірковування, без спроби з'ясувати їх правдивість, об'єктивність, актуальність, повноту та доцільність аргументації, тобто спостерігаємо характерні ознаки "людини керованої", неспроможної до творчої само-реалізації та навіть будь-якої рефлексії.

Отже, в свідомості українського суспільства, вільній від високоморальних цінностей, які, до речі, мають виступати стрижнем для об'єднання громадян в єдину націю, продовжують вкорінюватися низькі, примітивні пріоритети, цінності, орієнтири, інші ідеальні конструкти, бездумне сприйняття яких призводить до неухильної примітивізації свідомості. Перспективи такого суспільства дуже нерадисні: подальша деградація, повне матеріальне та духовне зубожіння переважної частини населення. Єдиним шляхом порятунку, відродження суспільства є розвиток творчого мислення та креативності, адже серед відомих механізмів психологічного захисту особистості від деструктивного інформаційного впливу найбільше значення має інтелектуалізація, мобілізація свідомості на протидію цим впливам. Так в [3, 67] зазначається, що лише глибокий аналіз інформаційної ситуації (природно, за умови досить високих рівнів інших характерологічних компонентів особистості) дозволяє виявити

маніпулятивний характер інформаційного впливу, оцінити вірогідність інформації і виробити найбільш прийнятні для конкретного індивіда способи захисту від небажаних наслідків.

Іманентно властиві людині захисні властивості формуються в процесі виховання і самовиховання, набуття життєвого досвіду. Захист суспільної свідомості від деградації має реалізовуватися через збереження базових властивостей психіки, нормальної духовності, індивідуальності характеру, ціннісних установок, моральних критеріїв, властивостей інтелекту тощо. Оскільки повністю перекрити негативні інформаційні впливи на свідомість людини неможливо, необхідно навчити її виявляти ці впливи та протистояти ним. Успішність нав'язування людині будь-яких ідеальних конструктів в кінцевому випадку залежить від рівня розвитку свідомості – здатності до критичного сприйняття інформації та її творчої обробки. Тому особливого значення сьогодні набуває рівень інформаційної культури та освіти населення, зокрема розвиток творчих здатностей.

Поняття інформаційної культури відображає розуміння та вміння людини використовувати у своїй професійній та повсякденній діяльності сучасні інформаційні технології, а також (і для нас це головний компонент) здатність до творчого сприйняття і самостійної оцінки інформації. Щоправда, в розумінні переважної більшості громадян інформаційна культура зводиться до комп'ютерної грамотності, причому на вельми поверхневому рівні. Під інформаційною культурою пересічна людина розуміє вміння використовувати комп'ютер, Інтернет та сучасні інформаційно-комунікаційні засоби, і лише цим колом інтересів, як правило, вичерпуються її потуги у здобутті, – набуванні, – інформаційної культури.

Інші аспекти інформаційної культури та освіти людину не цікавлять – навіщо ускладнювати собі життя постійним пошуком власної думки, власної дороги, власного вибору? Значно простіше жити, коли за тебе все вирішують, а ти, часом, не здогадуєшся не те що *звідки* "ростуть ноги", але й що "ноги" взагалі *звідкись здатні рости*. Так, часто громадяни не знають, не вміють і, головне, не бажають зрозуміти істинні причини подій, що відбуваються у суспільстві, та цілі, яких намагаються досягти ініціатори цих подій. Меншість постійно маніпулює свідомістю більшості, але не тому (чи не стільки тому), що це бажання меншості, а тому, що так комфортніше більшості, і таку ситуацію можна визнати одночасно і причиною виникнення, і наслідком феномену людини керованої. Власне: людини тотально конфор-

мної, або, що по суті є те ж саме: *нонконформної*.

Чим нижча інформаційна освіта населення, тим менша його здатність самостійно, власними силами та розумом піклуватися про свою інформаційну безпеку; чим нижча інформаційна культура та гірший рівень інформаційної безпеки суспільства, тим легше ним керувати і досягати своїх цілей без зайвих запитань з боку як громадян, так і громадськості. В цьому сенсі дуже промовистою є фраза "Желаешь сделать рабом – сделай невежественным", якою Б. В. Новіков назвав одну зі своїх статей.

На нашу думку, високий рівень *інформаційної безпеки* людини забезпечує *теоретичну можливість* самостійної оцінки, інтерпретації та критичного аналізу отриманої інформації (оскільки людина все ж таки має доступ до цієї інформації), а високий рівень *інформаційної культури* передбачає *реальну здатність*, можливість це зробити, адже людина володіє механізмами та навичками роботи з доступною інформацією та інформаційними технологіями. Без інформаційної грамотності людина не може в повній мірі реалізувати можливості, які вона отримує в інформаційно безпечному середовищі. З іншої сторони, завдяки високому рівню інформаційної культури, людина може захистити себе від великої частини інформаційних загроз, а отже може піклуватися про свій власний рівень інформаційної безпеки. Саме в творчості, власне, поєднуються в єдине ціле ці теоретичні можливості та практичні здатності – синтезується суб'єктність індивіда, його власна позиція, сформована на основі аналізу отриманої інформації, інтуїції, цінностей, інтересів тощо.

Одними з провідних параметрів креативності як здатності до творчості є гнучкість та оригінальність. У світлі нашого питання під гнучкістю ми розуміємо спроможність людини відійти від безпосередньо запропонованого їй образу реальності, тобто здатність до виявлення та врахування при прийнятті рішень різних факторів (економічні, політичні, особистісні, географічні, національні тощо), що впливають на спосіб та форму подачі інформації. Під оригінальністю ми розуміємо нестандартне бачення ситуації, бажання експериментувати, здатність пошуку прихованих зв'язків, нових методів виявлення та протистояння негативним інформаційним впливам, відмова від сліпого копіювання чужих моделей поведінки, думок, поглядів тощо.

У зв'язку з цим варто звернути увагу на розвиток критичного мислення, під яким ми розуміємо синтетико-аналітичний процес, що ґрунтується на розвинутому аудіовізуальному сприйнятті та мисленні. Творче критичне мис-

лення – це складний рефлексивний процес мислення, що включає асоціативне сприйняття, синтез, аналіз і оцінку механізмів функціонування інформації/повідомлень та медіа в соціумі, логічне та інтуїтивне прогнозування. На базі критичного мислення формується критична автономія, тобто незалежність судження та оцінки інформаційних повідомлень. Ідеальне критичне мислення людини, звичайно, пов'язано з допитливістю, достатньою поінформованістю, розсудливістю, гнучким мисленням, справедливістю в оцінці, неупередженістю, старанністю у пошуку потрібної інформації, розумністю у виборі критеріїв, бажанням переглядати проблеми і складні питання тощо [4, 27].

Тут доречним буде згадати медіаосвітнянську теорію критичного мислення аудиторії, яскравим прихильником якої є британський дослідник Л. Мастерман, ідеї якого мали найбільший вплив на формування західної термінології, теорії та методики медіаосвіти. Основою теорії "критичного мислення" можна вважати розуміння медіа як встановлювача "порядку денного", коли медіа представляється "четвертою владою", що поширює моделі поведінки та соціальні цінності серед різномірної маси індивідуумів. Звідси випливає провідна мета медіаосвіти: навчити аудиторію аналізувати і виявляти маніпулятивний вплив медіа, орієнтуватися в інформаційних потоках сучасного суспільства.

У спрощеному варіанті медіаосвіта – це викриття прийомів маніпулювання, які широко використовуються засобами масової інформації, протидія некоректній пропаганді, нав'язливій рекламі та іншим негативним явищам, пов'язаними із ЗМІ. У більш складному варіанті – це навчання мистецтву розуміння соціального, політичного та економічного контексту повідомлень, що надходять через медіа-канали. Мова йде не тільки і не стільки про сприйняття художніх медіатекстів, але також і про "адекватне розуміння соціально гострих і, насамперед, новинних матеріалів" [5], оскільки саме через них реалізується більша частина маніпулятивних впливів.

Результатом процесу медіаосвіти є медіаграмотність людини, тобто її здатність творчо підходити до медіатекстів, тримати критичну дистанцію по відношенню до "поп-культури" та протистояти маніпуляціям. На думку Б. Дункана [6; 7], здобуття інформаційної грамотності має надати можливість людині:

- розвивати здатність та знання, необхідні для аналізу способів, за допомогою яких медіа активно конструюють реальність;

- одержувати знання соціального, культурного, політичного та економічного значення медіатекстів і розповсюджуваних ними цінностей;
- розвивати рівень оцінки та естетичного сприйняття медіатекстів;
- декодувати медіатексти, щоб розпізнати й оцінити культурну цінність, практичну значимість, ідей, що в них містяться;
- аналізувати і застосовувати розмаїтість технічного використання і створення медіатекстів;
- усвідомлювати, що ті, хто створюють (конструюють) медіатексти, роблять це, керуючись цілим рядом мотивів – економічних, політичних, організаційних, технічних, соціальних і культурних.

Отже, медіаграмотна, творча людина має розвинуту здатність до творчого сприйняття, створення, аналізу та оцінки медіатекстів, до розуміння соціокультурного і політичного контексту функціонування медіа в сучасному світі, до знання кодових і репрезентаційних систем, які використовує медіа. Освіта, відповідаючи на виклик сучасної цивілізації, має стати своєрідним інструментом, що стимулюватиме розвиток творчості та дозволить послабити деструктивні тенденції у розвитку соціуму. Оновлена система освіти має сприяти формуванню інформаційної культури та інформаційної етики та естетики громадян, творчого підходу до інформації.

Висока інформаційна культура людини є запорукою її активної громадянської позиції. Незалежно від політичного ладу тієї чи іншої держави, людина, не підготовлена до сприйняття інформації в різних видах, не може повноцінно її зрозуміти та аналізувати, не в силах протистояти маніпулятивним впливам медіа, не здатна до самостійного вираження своїх думок і почуттів, тобто реалізується загроза суб'єктності людини.

Таким чином, лише творча людина, яка володіє високою інформаційною культурою та має високий рівень медіаосвіти, зможе правильно зорієнтуватися в умовах інформаційного безмежжя та захистити свою свідомість від деструктивного впливу сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, а отже – убезпечити себе від перетворення на "людину керовану" і збереже свою суб'єктність як здатність до самоактуалізації та критичного мислення. Творче сприйняття інформації та посилення рефлексивності свідомості є необхідною умовою подолання негативних тенденцій розвитку українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бард А., Зодерквист Ян.* Нетократия: новая правящая элита и жизнь после капитализма / А. Бард, Я. Зодерквист. – СПб: Стокгольмская школа экономики, 2004. – 254 с.
2. *Кендюхов А.В.* Общество потребления как национальная трагедия Украины / А. В. Кендюхов // *Зеркало недели.* – 2011. – №1. – С. 7
3. *Информационные вызовы национальной и международной безопасности / И.Ю. Алексеева и др.* / Под общ. ред. А.В. Федорова, В.Н. Цыгичко. – М.: ПИР-Центр, 2001. – 328 с.
4. *Федоров А.В., Челышева И.В., Новикова А.А.* Проблемы медиаобразования: Монография / А. Федоров . – Таганрог: Изд-во Таганрогского государственного педагогического института, 2007. – 212 с.
5. *Шариков А.В.* Так что же такое медиаобразование? / А.В. Шариков // *Медиаобразование.* – 2005. – № 2. – С.75 -81.
6. *Dunkan B.* Media Literacy Resource Guide / B. Dunkan. — Toronto: Ministry of Education of Ontario, Publications Branch, of Queen's Printer, 1989. – 283 p.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2011 р.